

jaroslav vacek

O duši,
šílenství a genialitě

dauphin
strictly commercial

Tato kniha je knihou o duši, jejích nemocích a o genialitě – od starověku do současnosti.

Géniové jsou vzácným kořením lidského pokolení.

Jejich kreativita překračuje obvyklé hranice. A právě to vyvolává nedůvěru. Jak je možné, že někdo v umění, vědě či technice dospěl tam, kam nevidíme? Kde se v něm vzala jeho mimořádná vynalézavost? Že by zvláštní přízeň bohů? Nejsou v pozadí jeho kreativity nějaké tajuplné vlohy? Může být géniem obyčejný člověk, jehož kognitivní funkce nevybočují z mezí populační normy?

MUDr. Jaroslav Vacek (*1931)

je absolventem Fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy. Po praxi na psychiatrii, neurologii a úrazové chirurgii působil v letech 1961–1970 jako primář psychiatrického oddělení nemocnice v Karlových Varech.

V roce 1981 emigroval do Německa, kde působil jako soudní a vězeňský psychiatr. Publikoval kolem stovky odborných prací v češtině, němčině a ruštině. Česky psané knihy: *Paranoidní syndrom vlastního zápachu* (Psychiatrické centrum, Praha 1992), *O nemocech duše* (Mladá fronta, Praha 1996), *Velké psychiatrické případy* (Paseka, Praha 2001).

O duši, šílenství a genialitě

Jaroslav Vacek

O duši,
šílenství a genialitě

dauphin
strictly commercial
2012

Tato kniha vychází díky laskavé podpoře Tvůrčího literárního stipendia
ČNPS

© Jaroslav Vacek, 2012

Cover Image © Zdeněk Hajduch, 2012

© Dauphin, 2012

ISBN 978-80-7272-437-6

ISBN 978-80-7272-532-8 (pdf)

ISBN 978-80-7272-533-5 (e-pub)

ÚVODEM

Talentovaných lidí je bezpočet. Géniové jsou vzácným kořením lidského pokolení. Přicházejí s něčím novým, objevným. Jejich kreativita překračuje obvyklé hranice. A právě to vyvolává nedůvěru a podezření. Jak je možné, že někdo v umění, literatuře, filozofii, vědě či technice dospěl až k vrcholům? Kde se v něm vzala jeho mimořádná vynalézavost, jak mohl dospět ke svým neobyčejným tvůrčím schopnostem? Že by zvláštní přízeň bohů? Není to dílo ďáblov? Nejsou v pozadí jeho kreativity nějaké tajuplné vlohy, případně zděděné? Může být géniem obyčejný člověk, jehož duševní funkce nevybočují z populační normy? Neskrývá se za nimi dokonce nemoc jeho duše? S takovými otázkami se lidstvo potýká odnepaměti.

Tato kniha se omezuje výhradně na oblast evropské, případně židovsko-křesťanské kultury. Kromě izraelských zůstávají ostatní mimoevropské kulturní tradice (Střední Východ, Egypt, Asie a další) bez povšimnutí. Čtenáře seznamuji s vývojem představ evropské populace o duši, o nemocech duše a o genialitě od biblického starověku až po současnost, připojuji stať o tzv. tvůrčí nemoci a o záhadách intuice a ukončuji kapitolou o tvůrčích aktivitách psychiatrických pacientů včetně zmínky o tzv. art brut. V mých výkladech dominují medicínské, zejména psychiatrické aspekty, odpovídající mé celoživotní profesi a netajím, že jsem na poli historie umění diletantem. Podklady pro svou knihu jsem sbíral třicet let. Můj dík patří mé ženě Ulrice za její trpělivost a panu Robertu Čalkovi za jeho pomoc při řešení četných technických problémů při sepisování textu této knihy. Bývá zvykem některá literární díla opatřovat věnováním. K této zvyklosti se připojuji a své dílo věnuji památce svého celoživotního přítele, psychiatra MUDr. Pavla Baudiše, CSc. (1930–2011).

Z HISTORIE PŘEDSTAV O DUŠI, ŠÍLENSTVÍ A GENIALITĚ

Starý zákon a judaismus

Známý anglický historik **Paul Johnson** v úvodu svých Dějin židovského národa (1995) výstižně napsal: *„Od doby Abrahamovy po současnost uplynula téměř čtyři tisíciletí. To jsou více než tři čtvrtiny celých dějin civilizovaného lidstva. Židé si vytvořili odlišnou a specifickou identitu dříve než kterýkoli z ostatních dochovaných národů. A tuto identitu si udrželi až do dnešních dnů, uprostřed strašlivých protivenství. Židé uměli číst a psát od prvopočátku svých dějin a jejich jazyk – hebrejšтина – sdílela s nimi jejich pohnutý osud. Rozvinuli umění psát historická vyprávění hutně a dramaticky půl tisíciletí před Řeky. Jejich pochopení lidské psychiky je předmětem obdivu i v naší době. Nalezli slova pro vyjádření nejblubších lidských emocí, úzkosti, zoufalství či opuštěnosti a nacházeli proti nim i obranné prostředky v naději, pevném odhodlání, v důvěře v Boží pomoc, v pokání, v lítosti a pokoře.“* Starý zákon vypráví o velkých („geniálních“) osobnostech z Božího pověření. Byli vyvoleni pro svou roli Boží prozřetelností jako vládci, vojevůdci a proroci. Na rozdíl od řeckých antických mýtů se mnohé s nimi spojené události v nějaké formě odehrály a nebyly čistou fabulací. O existenci Abraháma, Mojžíše, Davida, Šalamouna a mnoha dalších „géníů“ pochybuje málokdo, ač Starý zákon jako dějinná kronika dílem zcela racionálním není a pojednává o mnoha záhadných a nevysvětlitelných událostech, pramenících z fabulace obdobného typu jako je tomu v mýtech antického Řecka. Lze biblické legendy brát vážně, nebo to jsou jen metafory? Rabíni, kteří se podíleli na vzniku těchto legend, možná úmyslně pomýjeli některé historické skutečnosti a dali průchod představivosti proto, aby splnily svůj cíl: utěšovat a posilovat vztah k Hospodinu, bránit zlu a modlářství.

Při vědomí ohromného rozsahu textů Starého zákona se zdá poněkud udivující, jak nepříliš hojné jsou údaje o duševních nemocech. Duševní chorobu

jako následek posedlosti ďáblem tak, jak se o ní píše v Novém zákoně, naleznete ve Starém zákoně jen v nepřímých náznacích. Hospodinovy hrozby za neposlušnost v 5. knize Mojžíšově (Deuteronomium, 28. kapitola) vrcholí těmito slovy: „*Hospodin tě raní egyptskými vředy a boulemi, svrabem a prašivinou, které nebudeš moci vyléčit. Hospodin tě raní šílenstvím, slepotou a pomatením mysli (...) napořád budeš týrán a utiskován, po všechny dny. Zešílíš z podívané, na kterou se budeš muset dívat.*“ V Zachariášově proroctví (12,4) čteme, čím Hospodin postihne nepřátele židovského národa. „*V onen den (...) udeřím a každý kůň se splaší a jezdec na něm zešílí.*“ Starozákonní Hospodin byl jedinou instancí, která rozhodovala o zdraví a nemoci vyvoleného národa, jediným soudcem, uvalujícím trest nemoci, i jediným lékařem, jenž odpouštěl a uzdravoval. Absolutní poslušnost a oddanost Hospodinu, nebo naopak hříšnost, pochybovačnost a rouhání byly etiologickými kritérii pro vznik nemocí včetně šílenství. A Hospodin uzdravoval: „*Tehdy se rozevrou oči slepých a otevrou se uši bluhých. Tehdy kulhavý poskočí jako jelen a jazyk něměho bude plesat*“ (Izaiáš 1, 35, 5, 6). Rozhodoval Hospodinův hněv či jeho milosrdenství. Ve Starém zákoně není však docela jasná úloha „zlého ducha“ nebo „ducha od Boha“. Duch člověka, z hebrejského „rúach“, je dílem Božím a v okamžiku smrti se vrací k Bohu. Je silou, přetvářející lidské osobnosti, soudce, krále či proroky. Je neviditelný a tajuplně vstupuje do lidského nitra. Být osvícen Duchem svatým znamená být moudrý a předvídavý, někdy dokonce být obdařen prorockými schopnostmi. „*Vyleje svého ducha na každé tělo, vaši synové a vaše dcery budou prorokovat, vaši starci budou mít sny, vaši jinoši budou mít prorocká vidění,*“ se píše v knize Joelově (Kap. 3, 1, 2). Proroci (*profétés*) jsou „vidoucí“ a „Boží muži“ (*nábí*). Prorokují ve svatém vytržení, tranzu či religiózní extázi. Některé informoval Hospodin ve snech a také podezření na chorobnou bázi prorockých zážitků je důvodné. Ezechiel měl pětkrát „*zjevení Boží slávy*“ (Ezechiel, 1. kapitola): bizarní, zčásti lidské okřídlené bytosti se zvířecími (býčími, orlími) partiemi, ohně a blesky, kola plná očí, vše zářící a hlas „Všemohoucího“. Prorok byl médiem, odříkával své božské vize formou monotónního zpěvu s občasnými výkřiky, někdy se uměle podněcoval kadidlem, alkoholem či drogami a i hudba usnadňovala jeho vytržení. Káravě hovořil prorok Izaiáš o zlořádech v jeruzalémském chrámu: „*Také tito blouzní z vína, po opojném nápoji se potácejí: kněz i prorok blouzní z opojného nápoje, jsou pomateni vínem, po opojném nápoji se potácejí, blouzní při viděních*“ (Izaiáš, 28,7). Realitě světa nemohle odpovídat ani ona ohromující báje o geniálním Danielovi a o jeho v rozpálené peci přeživších druhých na dvoře

šíleného krále Nabuchodonozora, i o jeho přenocování v jámě lvové. Nejvíce udivuje Danielovo luštění Nabuchodonozorových snů a geniální výklad známého „mene tekel“. Když po sedmiletém šílenství král Nabuchodonozor zemřel, ujal se vlády Belšasar. Hodokvas jím aranžovaný vstoupil do dějin. Pílo se z pohárů, uloupených Babyloňany v jeruzalémském Šalamounově chrámu. Opilý král halucinoval. „*V tu hodinu se ukázaly prsty lidské ruky a něco psaly na omítku zdi královského paláce naproti svícnu. Král viděl zářící ruky, která psala. Tu se barva obličejů krále změnila a myšlenky ho naplnily hrůzou, poklesl v kyčlích a kolena mu tloukla o sebe*“ (Daniel, 5. kapitola). Geniální Daniel tajuplný nápis rozšifroval: „*Mené, mené, tekel ú-parsin*“ („Zčetl jsem, zvážil, rozdělil“). Bůh Belšasarovo kralování ukončil. Těže noci byl Belšasar zabit.

A co ďábel, sehrávající tak často svou zlou roli v Novém zákoně, „sátán“ („pomlouvač“), „husátán“ („nepřítel“) či zlý duch? Hebrejci původně, stejně jako jiné národy oněch dob, uctívali demony a různá božstva, jak přetrvaly z dob animismu (veškeré jsoucno je oduševnělé). Exorcista **Don G. Amorth** (2006) píše, že bible hovoří o zlém duchu víc než tisíckrát a kdosi spočítal, že nejméně v šesti stech případech je ďábel zmiňován v Novém zákoně. Farizejové (v hebrejštině i aramejštině „oddělení“), dohlížející na striktní dodržování „Zákona“, byli o existenci ďábla přesvědčeni, aristokratičtí a konzervativní saducejové ji prý zpochybňovali. Židy obklopující kmeny či národy uctívaly nějakého svého boha (monoteismus), případně i více bohů. Z Egypta importovaný a faraonem Amenhotepem IV. kolem roku 1350 př. Kr. zavedený Atonův monoteistický kult možná o sto let později inspiroval monoteismus Židů. Nelze se divit, že Židé přijímali některé kultury nesemitských Filištinů či ostatních semitských kmenů. Hospodin, jediný skutečný Bůh, však jedinou nadzemskou bytostí nebyl. Měl své anděly, služebníky, posly, netělesné duchovní bytosti, neviditelné, jen výjimečně s přechodně viditelným tělem. Stvořil je ještě před stvořením světa, podroboval je zkouškám a odměňoval svatou milostí. Někteří neobstáli. Oslepeni pýchou od Hospodina odpadli. Vyhnal je na pospas věčné trýzni do pekelných temnot, které směli občas opustit a uvádět lidi v pokušení, páchat zlo a vyvolávat choroby. O ďábelské posedlosti jako zdroji šílenství se mluvilo až od Kristových dob a vlastní demonologii rozvíjel teprve pozdější judaismus. Kromě knihy Jóbovy „satana“ ve Starém zákoně najdete jen výjimečně. David se stal obětí satanovy intriky. „*Proti Israeli povstal satan a podnítil Davida, aby sečetl Izraele*“ (I. Paralipomenon 21, 1). Po návratu Židů z babylónského zajetí prorok Zacharjáš o svém vidě-

ní pronesl: „*Potom mi ukázal velekněze Jósua, jak stojí před Hospodinovým poslem, a po pravici mu stál satan, aby proti němu vznesl žalobu. Hospodin však satanovi řekl: Hospodin ti dává důtku, satane, důtku ti dává Hospodin, který si vyvolil Jeruzalém.*“ Satan je ve Starém zákoně též kamuflován. V 1. knize Žalmů (Žalm 18) se říká: „*Ovinuly mě provazy smrti, zachvátily mě dravé proudy Ničemníka.*“ Ničemník, perzonifikovaná smrt, satan. Satan, „ničemník“ nebo „drak“? V 6. kapitole knihy Exodus je scéna před faraónem: „*Vezmi svou hůl a hoď ji před faraóna a stane se drakem.*“ Drak, mýtický netvor, je symbolem ďábla: „*Svou mocí jsi rozkymácel moře, drakům na vodách roztrátils blavy,*“ říká Žalm 74, 13. Také Azazel byl pouštní démon, satan. Leviticus 16, 6: „*Jeden blas pro Hospodina, druhý pro Azázela.*“ Jiným symbolem satana byl had. Ve 3. kapitole v Genesis je ona známá historka o „hadu pokušiteli.“ Jeho vinou bylo lidstvo zatíženo „prvotním hříchem“. Ve 12. kapitole Apokalypsy je v osmém verši poslední biblický výklad: „*A veliký drak, zvaný ďábel a satan, který sváděl celý svět, byl svržen na zem a s ním i jeho andělé,*“ doplněný ve verších 13 až 16, kde je drak s hadem ztožněn. Když král David zhřešil, „*vztáhl anděl svou ruku nad Jeruzalém, aby v něm šířil zkažení.*“ Hospodin Davida politoval a anděla zbrzdil (2. Sam., 16). Anděl, Hospodinu sloužící duch a přesto zhoubce? Padlý anděl, satan, ovládl toho, koho opustil Duch svatý. Duch sváru, lži i šílenství, původně dobrý, byl však vůči Hospodinovi bezmocný. S jistými rozpaky čteme knihu Jóbovu. Zůsta-ne člověk věrný Hospodinu i v těžkém utrpení, nebo jen potud, pokud mu z toho kyne prospěch, jak soudil satan? „*Nastal pak den, kdy přišli synové Boží, aby předstoupili před Hospodina, přišel mezi ně i satan.*“ Hospodin mu jeho nástrahy proti Jóbovi dovolil a „*satan ranil Jóba od hlavy k patě*“. Opustili ho všichni. Jób své zoufalství neskrýval: „*Můj dech se oškliví mé ženě, vlastním dětem páchnu.*“ Hospodinovi však nezlořečil. Uzdravil se, žil ještě stočtyřicet let a zemřel sytý dnů. Kniha Jobova byla však určitým plagiátem. Napsal to v Rusku narozený a posléze v Americe působící židovský znalec sumerských literárních památek Samuel Noah Kramer. Jóbova kniha ve Starém zákoně vznikla poté, co byl Šalamounův chrám zbořen Babylóny, asi šest set let před Kristem. Asi tisíc let předtím sepsal tentýž příběh neznámý sumerský mudrc. V těžkém a nespravedlivém strádání má trpící nadále uctívat svého boha, dokud k němu neobráťí své milostivé oko. Nelze se vyhnout mystériu prvotního hříchu. Po dlouhá staletí se na něj svádělo i šílenství. Praotec Adam byl odleskem Božího světla, byl ušetřen nemocí těla i duše a zlo s ním nic nez mohlo. Následoval pád. Adam se pokládal za nezávislého na Hospodinovi a podlehl ďábelskému

ponoukání. Odmítl Hospodinovu přízeň a zavinil prvotní hřích. Ztratil svou věčnost a čekala ho smrt. Jeho hřích se přenesl na všechny jeho potomky a tak každý jedinec, nositel „dědičného hříchu“, trpí za jím nezaviněné hříchy. Celé lidské pokolení se stalo jeho vinou hříšným, chorobami i šílenstvím trpícím a smrtelným. „*Mzudou hříchu je smrt*“ (Řím. 6, 23).

Judaismem odkojený Ježíš veřejně působil krátce, rok až tři. Byl historickou raritou. Jeho vliv byl rozhodující až po jeho smrti. Nemoci včetně šílenství zavinily hříchy, zlé mocnosti, nečistí duchové či démoni. Ježíš choré uzdravoval, ďábla z posedlých vymítal a mrtvé křísil. S ďáblem vedl i osobní zápas. Po křtu v Jordánu ho Duch vyvedl na čtyřicet dní na poušť. Poušť byla rejdištěm zlých duchů. Ježíš satanovu pokoušení odolal. Na Genezaretském jezeře utišil bouři a dospěl do Dekapolisu (deset nežidovských měst v Sýrii). Duševně chorý v Gadaře bydlel v hrobech a rozlámал řetězy, jimiž ho poutali. Křičel dnem i nocí a bil se kameny. „*Mé jméno je legie, poněvadž je nás mnoho*,“ řekl Ježíšovi. Ten z něj nečisté duchy vyhnal. Vešly do vepřů, jejich stádo se utopilo ve vodách jezera a posedlý přišel k rozumu. Tehdy začal exorcismus křesťanské epochy.

Psychiatrická kazuistika případu periodické (asi manickodepresivní) psychózy s významným podílem perzekučních bludů se týká prvního židovského krále Saula (vládl asi v letech 1100 až 1020 před Kristem). Příběh začíná idylicky. David je u krále: „*Kdykoli na Saula doléhal duch od Boha, bral David citaru a brál na ni. Saulovi to přinášelo úlevu a bylo mu dobře, zlý duch od něho odstupoval*.“ Saulova choroba (deprese, záchvaty vzteku) a zášť (závist?) k Davidovi záhy propukla. Stalo se, že se „*druhého dne Saula zmocnil zlý duch od Boha a on uvnitř paláce běsnil jako posedlý*“. (Je to výjimka, kdy Starý zákon užívá adjektiva „*posedlý*“). Davida Saul nedokázal kopím usmrtit. (I. Samuelova, kapitoly 16 a 18). Velikášské a úkorné bludy, zuřivé běsnění, úzkostná agitovanost a trýznivá zádumčivost se stupňovaly. Pokořen v pohoří Gilboa Filištinskými nalehl na meč. I jeho tři synové zahynuli. Kniha Samuelova popisuje i první případ simulace šílenství. Před Saulem prchající David se dostává do filištinského města Gatu ke králi Akišovi. Královi sluhové v něm Goliášova přemožitele poznali. „*Protože změnil způsob svůj před očima jejich, a bláznem se dělal, jsa v rukou jejich, psal také po vratech u brány, a pouštěl sliny po bradě své*.“ Král Akiš měl Davida za šílence a vstup do svého domu mu odmítl. (I. Samuelova, kapitola 21). Starý zákon vyličil i padoucnici ze spánkového laloku (temporální epilepsii). Bohabojný Bileám (Balám) míval vidiny. Tu a tam padl k zemi,

viděl Boha a slyšel jeho hlas. *„Tú se ho zmocní Boží duch a on pronesl svou přikopěd: Výrok Bileáma, syna Beórova, výrok muže jasnozřivého, výrok toho, jenž slyší řeč Boží, jenž mívá vidiny od Všemocného, když upadá do vytržení, má odkryté oči.“* (Numeri, kapitola 24). Teprve pozdější židovské náboženství rozvíjelo skutečnou démonologii. Šílenství z hněvu Hospodinova budiž. „Zlý duch“? Davidova hra na citeru Saulovi ulevila a „zlý duch od něho odstupoval“. David uprchl do Samuelova „prorockého domu“ v Rámě. Saul poslal své pochopy, aby ho zajali. *„Ti spatřili sbor proroků v prorockém vytržení. (...) Vtom spočinul duch Boží na Saulových poslech a také oni upadli do prorockého vytržení. Oznamili to Saulovi a on poslal další posly, ale také ti upadli do prorockého vytržení. (...) Šel tedy do Rámy sám (...) ale i na něm spočinul duch Boží, takže dál šel v prorockém vytržení, až přišel do prorockého domu v Rámě. Také on si svlékl šaty a také on upadl před Samuelem do prorockého vytržení. Celý den a celou noc ležel nahý.“* „Prorocké vytržení“ bylo tedy navštívením Hospodinova ducha. Komunikace proroků s Hospodinem však prý byla „přirozená“, vysvětlením jejich proroctví byly metafory, analogie a podobenství. Božským vyzařováním byla i imaginativní schopnost proroků. Pouze Mojžíš hovořil s Hospodinem bezprostředně a bez podobenství. Rozporů mezi Starým zákonem a historickou realitou je nepočítaně. Později nejen křesťané, nýbrž i Židé zapomínali na Hospodinovo varování před magií a jejími úkony. *„Ať se u tebe nevyskytne nikdo, kdo by provedl svého syna nebo svou dceru ohněm, věštec, obírající se věštby, mrakopravec ani hadač ani čaroděj ani zaklínač, ani ten, kdo se doptává duchů zemřelých, ani jasnovidce, ani ten, kdo se dotazuje mrtvých“* a *„Neobracejte se k duchům zemřelých a nevyhledávejte vědmy a neposkvrňujte se jimi“* (Leviticus, 19, 30). Hospodinova pokynu nedbal ani sám Saul, ač ve své zemi působení vyvolávačů duchů zemřelých a jasnovidců zakázal. Vědma z En-dóru mu vyhověla. Před poslední bitvou s Filištiny mu Samuelův duch jeho konec zvěstoval (1. Sam., 28). Starý zákon sice věštění zavrhoval, zákaz se však vztahoval jen na neoficiální magii. Tu oficiální provozovali židovští „géniové“. Mojžíš rozdělil svou kouzelnou holí Rudé moře a způsobil, že na poušti vytryskla ze skály voda. Z egyptského pohledu byl škodlivým kouzelníkem, z židovského pak svatým služebníkem Hospodina.

Významným doplněním judaismu je Talmud (z hebrejského „lilmod“, učit se, aramejsky „poučení“). Známe dva: Jeruzalémský (350 až 400 po Kr.) a Babylónský (z konce 5. století po Kr.) V roce 721 př. Kr. po vpádu Asyřanů zaniklo severní království a deset tamních izraelských kmenů zaniklo. Následovníci Asyřanů, Babyloňané, zničili v roce 586 jižní království (Judeu) a elitu obou

v něm žijících židovských kmenů Judy a Benjamin odvedli do babylónského zajetí (586–539 př. Kr.) Jejich návrat umožnil perský král Kyros po dobytí Babylónu. Vrátila se jen část Židů a vznikla dvě náboženská centra – Babylón a Jeruzalém. Pět knih Mojžíšových („tóra“) zůstávalo nadále bází judaismu. Soudržnost židovského národa byla narůstající diasporou ohrožena a měly ji zabezpečit oba talmudy. Koncem 2. století vznikla starší část, „mišna“, obsahující starší, ústně předávané učení, a v pátém století vznikla mladší a rozsáhlejší „gemara“ obsahující příklady a diskuse moudrých o zákonech v průběhu několika staletí. Během dalších staletí se přidávaly texty další, a tak stále přibývalo nových rabínských interpretací odpovídajících době, v níž učení mužové žili. Jeruzalémský talmud o jednom svazku tak doplnil čtyřikrát obsáhlejší talmud babylónský. Jde o výklad nejen náboženských předpisů, nýbrž i vědomostí z historie, literatury, zemědělství, etnografie a medicíny. Je to jakási encyklopedie starého židovského vědění s nikdy neukončenou diskusí, pochybováním a logikou. Talmud nesvívá myšlení do rigidního systému předem přijatých pouček a dává prostor pro dialog v zápisech o disputacích moudrých rabínů. I na šilenství se pohlíží jinak. Jádrem je racionální. Všechny nemoci mají svou příčinu, ač vše je v rukou Hospodina. Ne každé šilenství vyvolal Hospodinův hněv, nadpřirozené příčiny obligátní nejsou a nové představy antických Řeků a Římanů byly zčásti přijaty (například Hippokratova humorní teorie). Z kompetence rabínů převzaté šilenství přebírali lékaři. Klasický rabínský judaismus, založený na talmudu, byl ortodoxním směrem a panoval po celý středověk. Zaměřoval se na racionální studium Starého zákona, Talmudu a na plnění židovských rituálních pravidel.

V průběhu dalších staletí narůstaly židovské mystické směry, které Starému zákonu neodpovídaly. Tradovalo se, že Mojžíš obdržel na hoře Sinaj od Hospodina kromě desatera přikázání i další ústní poučení – **kabalu** (kabala tedy znamená „ústní podání“, „přijetí“ či „tradici“). Jde o ezoterické učení, jež se rozvíjelo od 9. století s vrcholem ve 12. a 13. století v jižní Francii a v Katalánsku. Určeno bylo „vyvoleným“, vyzrálým osobnostem. **Moše ben Šen Tov** z Leónu shrnul její principy ve spise **Záblesk** (Zohar, 1280). Byla to původně v aramejštině, později v hebrejštině sepsaná sbírka ezoterických židovských moudrostí. Druhou knihou kabaly byla *Knihla stvoření* (Šéfer jesirá). Moudrosti kabaly mají dávnou historii. Hospodin je sdělil skupině svých andělů v ráji, ti je prozradili Adamovi, ten Noemovi a Abrahámovi a přes Egypt se dostaly k Mojžíšovi. Génem kabaly byl ve středověku **Jicchak ben Šelomo**

Luria, zvaný „Lev“ (1534–1572). Jakožto směsice magicko-mystických úvah byla spojena s vírou v mnoho ďábelských bytostí s vůdcem satanem. Tito „nečistí duchové“ vstupovali do lidí a mluvili jejich ústy. Šlo je zapuzovat mocnými slovy (například „abrakadabra“, což je aramejsky ďábel). Kabala poskytovala i návod, jak může duše opustit tělo a cestovat vesmírem až do sedmého nebe, kde sedí Hospodin. Duševní choroba vyvěrala z ďábelské posedlosti. Z kabaly vycházel v 18. století

chasisidismus ve východní Evropě. „Chassid“ znamená hebrejsky „zbožný“. Bylo třeba překlenout propast, která v průběhu dějin vznikla mezi vzdělanými rabíny a obyčejnými židovskými lidmi. Chasidismus podněcoval vizionářství a citové prožívání religiozity. I prostý Žid se měl podílet na prožívání spojení s Bohem a takové mystické spojení aktivně prožívat. Jeho původcem byl v první půlce 18. století podivínský Izrael ben Eliezer (Baal Šema). Vymeditoval si ho o samotě v horách. Požadoval náboženskou extázi jako spojení s Hospodinem. Jako všechna charizmatická hnutí prošel i chasidismus velkou krizí s následující postupnou degenerací. Udržel se pouze v modifikovaných formách až do naší současnosti, ač jeho význam v judaismu velký není. V rámci judaismu se objevovaly ještě před začátky středověku různé magické a do demonologie se nořící legendy připisované králi Šalamounovi či dokonce Mojžíšovi. Obsahovaly zárodky exorcismu. Řecky psaná Šalamounova závěť ze 3. století po Kr. podávala zevrubný popis démonů jako původců nemocí. Zvěstovala kouzla proti nim. Kouzelník může za pomoci démonů lidi postihnout nejen slepotou či hluchotou, nýbrž je i uzdravit. Za tyhle výstřelky však už oficiální rabínský judaismus nebyl zodpovědný. Ne všichni rabíni vykládali shodně judaistické příkazy z posledních dvou Mojžíšových knih. Důsledný byl jeruzalémský rabín Šamal, liberálnější naopak učitel svatého Pavla Hillel. Ortodoxní Židé na striktně dogmatickém výkladu Starého zákona setrvávají, převahu však získal v Německu vzniklý judaismus reformní. Jeho vznik podnítil německý filantrop Israel Jacobsohn (1768–1828). Z reformního judaismu se démonické interpretace nemocí duše vytratily. Víra v existenci démonů byla rozšířena v celém starověkém světě a medicína byla odedávna spojena s magií. Nicméně v judaismu ďábel nikdy nenabyl takových rozměrů jako v křesťanství a Židé v pozdějších staletích nepronásledovali čarodějnice tak jako křesťané.

Od antiky do středověku

Iracionální a mystické výklady geniality starověkého Řecka vyvěraly z mytologické atmosféry antického světa, jemuž byla cizí představa, že by tvůrčí aktivita vyvěrala jen z mimořádných schopností individua. Řecká mytologie byla nádhernou projekcí vnitřního světa a hodnot antického světa. Polyteistické náboženství antických Řeků se opíralo o mýtické příběhy bohů. Kromě hlavních bohů byly božské i Charitky (Grácie), nymfy aj. Démoni, nadpřirozené bytosti, byli prostředníky mezi bohy a lidmi a jejich paleta byla pestrá. Korybanti a Kúreti žili v horských jeskyních a také většina divokých Kentaurů s lidským poprsím na koňském těle náležela k ďábelským figurám. Služebnice boha podsvětí Erínye, ohyzdné stařeny s drápy na rukou a zmi-jemi na hlavě, vždy v černém, byly však spravedlivé. Ztělesňovaly výčitky svědomí a stíhaly zločiny.

O autorovi největších výtvorů světové literatury, *Ílliady* a *Odysey*, nejgeniálnějším básníkovi lidských dějin **Homérovi** víme málo a někteří jeho existenci dokonce zpochybnili. Zdá se však, že žil v osmém století př. Kr. a že byl slepým potulným pěvcem. Měl své veršované eposy jen uloženy v paměti? To by přesahovalo všechny lidské schopnosti. Možná, že v nějaké písemné formě existovaly, leč slepý Homér by z nich měl sotva užitek. Homér měl „*psyché*“ za ducha zemřelých, životodárnou duší byl „*thymos*“ jako celým tělem prostupující životní síla mizící se smrtí. Pro svou inspiraci prosil Homér o milost bohů. Vznik nemoci přičítal jejich hněvu. Nemocný je proto musel prosit o pomoc.

Asi o dvě století později básník a rolník **Hésiodos**, který vysvětloval zrození bohů i vznik světa z chaosu, nepochyboval, že básnické umění je bohy věnovaný zázrak, jemuž se nelze naučit. Nepřisuzoval démonům jen zlé úmysly. Jsou „duší zlatého věku“ a pomáhají člověku jako ochranné božstvo. U starých Řeků končilo denní jídlo úlitbou daimonu, ochránci domu.

V 6. století př. Kr. v Řecku rozšířený **orfismus** nazvaný podle mytického pěvce, hráče na lyru a kněze Dionýsova kultu **Orfea**, o božském původu nesmrtelné duše nepochyboval. Duše byla na zem vyhnána za trest za svou dávno vinu z jiného světa. Tělo člověka je pro ni vězením. Duše musí prodělat své putování a osvobodí ji až smrt těla. Po pouti se „kruhem nutnosti“ vrátí do říše věčné blaženosti. Bájný Orfeus skončil neblaze. Spáchal sebevraždu nebo ho roztrhaly bakchantky. Jeho utržená hlava prý zpívala i po smrti.

„Pýthágorejci“ od šestého století př. Kr. měli tělo také za vězení nesmrtelné duše. Jejím očišťování napomáhá askenze. Judaismus ji prý neznal. To nesou-